

Jeneverstokerijen in het kanton Weert in 1818¹

door R.H.C. van Maanen

Inleiding

Het onderstaande artikel over negentiende eeuwse jeneverstokerijen in het kanton Weert is bedoeld als een aanzet voor verder (historisch) onderzoek naar dit onderwerp. Het is dan ook geen uitputtend verhaal, maar meer een momentopname.

Belastingwetgeving

Bij een wet van 13 mei 1808 was bepaald dat een brander per last 26 ankers gedistilleerd moest stoken. Hoofddoel van de wet was fraude te voorkomen. De verschuldigde impost moest betaald worden door de koper, maar de brander moest dit schriftelijk kunnen aantonen en direct bij de ontvanger verrekenen met zijn peilrekening. Vijf jaar later werd bij besluit van de soeverein vorst bepaald dat de belasting per okshoofd f 30,- bedroeg en dat in plaats van de gewraakte 26 ankers gedistilleerd tien stopen per honderd pond gebruikt graan kwamen². Bij deze trek woog een last rogge en mout 4160 Amsterdamse ponden. Het ging echter niet goed met de Nederlandse branderijen; er was ondanks de vrede nauwelijks vraag naar de moutwijn, ook internationaal niet.

Op 15 september 1816 kwam een nieuwe wet op het gedistilleerd tot stand, dit ondanks vele protesten vanuit de branderswereld. De aanslag vond voortaan plaats aan de hand van de inhoud van de aanwezige beslagbakken. Per anker werd zes stuiver belasting geheven. Dit betekende dat het betalen van de verschuldigde belasting in tegenstelling tot vroeger verlegd werd van de afnemer naar de producent. De wet bond de brander aan een reeks van voorschriften. Zo moest een register bijgehouden worden van de verrichte werkzaamheden en sloot hij of zij met het Rijk een debetrekking voor afrekening van de verschuldigde belasting. Zes jaar later werd de wet uit 1816 vervangen door die van 26 augustus 1822 op het binnenlands gedistilleerd die de branders confronteerde met nog strengere voorschriften. Vele tientallen bedrijven hadden de voorgaande jaren echter niet overleefd³.

Enquêtes

In de eerste helft van de negentiende eeuw heeft de rijksoverheid een aantal keren het nijverheids- en fabriekswezen in Nederland in kaart trachten te brengen. Hiertoe werden alle destijds bestaande gemeenten aangeschreven met het verzoek op een aantal gestelde vragen antwoord te geven en deze antwoorden vervolgens te retourneren. Vervolgens werden de gegevens in 's-Gravenhage in allerlei lijsten gecombineerd. Een aantal van deze enquêtes zijn gepubliceerd, bijvoorbeeld die van 1816 en 1819. Die van 1818 is voorzover ik weet niet gepubliceerd of slechts gedeeltelijk. Tijdens mijn onderzoek naar jeneverbranderijen in de 19de eeuw stuitte ik bij toeval op de gegevens die in 1818 voor deze bedrijven in lijsten per arrondissement bijeengebracht zijn en in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage berusten.

De enquête van 1818

Per brander werden steeds een aantal standaardgegevens vermeld, waaronder de naam, de plaats, een deel van de bedrijfsinventaris, het aantal werklieden etc. Wellicht dat de publicatie van deze gegevens onderzoekers kan stimuleren verder onderzoek te verrich-

ten naar deze bedrijven. Er is een 'maar' bij de gevonden gegevens. De namen waren niet altijd even goed leesbaar en in het Frans weergegeven, dus er kan niet voor honderd procent voor de goede (Nederlandse) spelling worden ingestaan. Bovendien zijn in de staat een aantal doorhalingen gepleegd, waardoor met name de gegevens in kolom B aan enige twijfel onderhevig zijn.

De gegevens werden in een aantal kolommen als volgt vermeld:

- A Aantal beslagbakken.
- B Gezamenlijke bruto inhoud beslagbakken in vaten.
- C Aantal versnellingskuipen.
- D Gezamenlijke bruto inhoud in vaten.
- E Aantal ketels.
- F Gezamenlijke bruto inhoud in vaten.
- G Hoeveelheid jenever in 1818 gestookt in vaten.
- H Middelbare graad van de gestookte jenever.
- I Bedrag van het verschuldigde recht op fabricatie in 1818.
- J Het aantal werknemers.

Volgens Linssen ging het in Midden- en Noord-Limburg om zogenaamde wacholderstokerijen. Wacholderbessen is een ander woord voor jeneverbessen.

Het kanton Weert behoorde tot het arrondissement Roermond en was onderverdeeld in de commissariaten Weert en Heythuysen.

Commissariaat Weert

Nederweert

1. Godfroid Trouwen.

In 1819 was er een jeneverstokerij aanwezig met één werknemer tegen een (dag?)loon van f 1,-. De jenever was zowel vóór 1814 als in de jaren 1814-1819 bestemd voor afzet in de gemeente. Voor 1814 werd de stokerij omschreven als kwijnend en dienstig ten behoeve van de akkerbouw, en tussen 1814 en 31 december 1819 als goed en dienstig ten behoeve van de beesten.

Weert

2. Joseph Janssen.

Overzicht commissariaat Weert:

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
1.	6	25	-	-	2	4	37	9°	f 182	2
2.	6	41	-	-	2	9	139	9°	f 587	2

Commissariaat Heythuysen

Baexem

1. Weduwe Cannoy.

In 1819 telde Baexem een jeneverstokerij met één werknemer tegen een dagloon van f 0,60 het gehele jaar door. De jenever was bestemd voor de plaatselijke markt. Voor 1814 was de stokerij in goede staat door het vele debiet en hetzelfde gold ook voor de jaren 1814-1816.

In de periode 1817-31 december 1819 was de stokerij echter kwijnend door de weinige verzending c.q. aftrek.

Haelen

2. Pierre Peeters.

In 1819 stond in Haelen een jeneverstokerij van klein belang met één werknemer. De jenever was bestemd voor de binnenlandse markt. Vóór 1814 werd zij omschreven als matig en werkende ten behoeve van de akkerbouw, tussen 1814-1816 ook als matig, tussen 1816-1817 echter als kwijnend als gevolg van het belastingstelsel. In 1819 maakte Haelen deel uit van het kanton Roermond.

Heythysen

3. Conrad Vermeulen.

4. Jean Vermeulen. De branderij stond stil.

Horn

5. Jean Leurs.

6. Hermand Theuwen. De branderij stond stil.

In 1819 waren er twee jeneverstokerijen, één met twee en de andere met één werknemer tegen een dagloon van *f* 0,75. De jenever was bestemd voor de plaatselijke markt. Vóór 1814 werden zij omschreven als matig bij de vrije verzending, en in de periode 1814-1819 als kwijnend door geen verzending (vanwege de hoge graanprijzen). In 1819 maakte Horn deel uit van het kanton Roermond.

Meijel

7. Theodore Goossens.

8. Leonard de Witte

9. Arnold van der Steyn. De branderij stond stil.

In 1819 waren er nog twee jeneverstokerijen met twee werknemers tegen een dagloon van *f* 0,50. De jenever was bestemd voor de plaatselijke markt. Vóór 1814 en in de periode 1814-1819 waren zij kwijnend door gebrek aan water in de zomer.

Neer

10. Theodore Theelen.

Nunhem

11. Guillaume Nijssen.

12. C. Cleophas.

In 1819 telde Nunhem twee jeneverstokerijen die voor de plaatselijke markt produceerden. Vóór 1814 werden zij omschreven als matig bij een verbeterde akkerbouw, en in de periode 1814-1819 als kwijnend door weinig verzending en de indirecte belastingen. In 1819 maakte Nunhem deel uit van het kanton Roermond.

Overzicht commissariaat Heythuysen:

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	
1.	4	42	-	-	2	12	68	9°	<i>f</i> 289	2
2.	4	44	-	-	2	10	85	9°	<i>f</i> 360	2
3.	6	78	-	-	2	12	41	9°	<i>f</i> 175	2
4.	8	109	-	-	1	5	-	-	-	-
5.	4	32	-	-	2	7	166	9°	<i>f</i> 699	2
6.	6	25	-	-	1	3	-	-	-	-
7.	6	51	-	-	2	12	223	9°	<i>f</i> 939	2
8.	4	22	-	-	1	3	69	9°	<i>f</i> 293	2

9.	4	15	-	-	1	3	-	-	-	-
10.	5	63	-	-	2	16	280	9°	f 1.182	2
11.	5	56	-	-	2	10	86	9°	f 362	2
12.	3	28	-	-	2	19	27	9°	f 115	2

Bronnen:

- Archief ministerie van Financiën. Directe Belastingen 1813-1823 inv.nr. 214).
- Brugmans, I.J. *Statistieken van de Nederlandse nijverheid uit de eerste helft der 19e eeuw. Eerste Stuk.* 's-Gravenhage, 1956.
- Brugmans, I.J. *Statistieken van de Nederlandse nijverheid uit de eerste helft der 19e eeuw. Tweede Stuk.* 's-Gravenhage, 1956.
- Damsma, D., J.M.M. de Meere en L. Noordegraaf. *Statistieken van de Nederlandse Nijverheid uit de eerste helft der 19e eeuw. Supplement.* 's-Gravenhage, 1979.
- Linssen, G.C.P. *Verandering en verschuiving. Industriële ontwikkeling naar bedrijfstak in Midden- en Noord-Limburg 1839-1914.* Tilburg, 1969.
- Verhoeff, J.M. *De oude Nederlandse maten en gewichten.* Amsterdam, 1983.

Noten:

1. De termen jeneverbranderij en jeneverstokerij worden dikwijls door elkaar heen gebruikt. De brander leverde de alcoholhoudende grondstof oftewel de moutwijn; de jeneverfabrikant of distillateur maakte de jenever. Mout verkreeg men door gerst en rogge drie dagen in water te laten weken waardoor het graan ontkiemde. Na het kiemen werd het op de eest gedroogd en ontkiemd met als eindproduct mout. Van dit met enig gist vermengde mout werd in met water gevulde beslagketels het beslag gemaakt. Na een gistingproces kon het distillatieproces beginnen. De eerste distillatie vond plaats in de ruwketel, de tweede in de enkelketel en de laatste in de bestketel met als eindproduct moutwijn en nevenproducten gist en spoeling. Tijdens elke fase neemt het alcoholpercentage toe tot uiteindelijk circa 46%. Bij de vierde keer dat er werd gedestilleerd (overgehaald), werd de feitelijke jenever verkregen door het toevoegen van jeneverbessen en eventueel andere kruiden. De spoeling of draf werd veelal als veevoer verkocht aan boeren in de omgeving; branderijen hielden zelf ook varkens of ossen voor de vetmesterij. We mogen voor de bedrijven in dit artikel vermoedelijk uitgaan van een combinatie van branderij en stokerij.
2. Een okshoofd was een inhoudsmaat speciaal voor wijn en meestal $\frac{1}{4}$ vat of voeder groot. In Amsterdam was een okshoofd zes anker (of 192 mengel) oftewel 230 liter groot. Een voeder (vat) werd gerekend op vier okshoofden of zes aam, in totaal 921,6 liter. Een aam was circa 150 liter en bestond uit vier ankers. Een anker was dus globaal $37\frac{1}{2}$ liter groot. Een Nederlands pond stond volgens het metrieke stelsel gelijk aan een kilo. Een stoop (beker, kruik) was $\frac{1}{6}$ anker of twee mengel. Tussen 1820 en 1870 gold in Nederland het Nederlands Metriek Stelsel. Een vat was toen 100 liter groot, een pond stond gelijk aan een kilo en een kan aan een liter. Gelet op de aantekeningen in de lijsten zijn deze veelal na 1820 opgemaakt, dus kunnen we ervan uitgaan dat we het metrieke stelsel moeten toepassen.
3. Volgens de in de publicatie van Brugmans opgenomen verzamelstaat uit 1819 telde Limburg 116 jeneverstokerijen met 106 werknemers. Vergelijken met de gegevens over 1818 betekende dit een grote achteruitgang. De Limburgse stokerijen verkochten hun jenever zowel in binnen- als buitenland. Vóór 1817 ging het over het algemeen goed met de bedrijven, dit in tegenstelling tot de jaren 1817-1819 waarin gesproken wordt van een matige en later kwijnende achteruitgang. Als oorzaken werden landelijk onder meer de sluikehandel en de belastingen vermeld.